

Conflict in Iran (Typology, Background, Causes and Dominant Factors)

Mohammad Reza Sheikhtaheri¹ | Seyed Ahmad Firouzabadi²

1. Department of Development Studies, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.
E-mail: m.sheikhtaheri@ut.ac.ir
2. Corresponding Author, Department of Development Studies, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.
E-mail: afirouzabadi@ut.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 20 April 2024

Received in revised form: 06 August 2024

Accepted: 29 August 2024

Published online: 21 October 2024

Keywords:

Conflict, Environmental Challenges, Iran, Meta-synthesis, Tribalism, Typology.

ABSTRACT

Collective conflict in local communities is always an issue that has been the focus of social researchers in our country in recent years. This occurrence poses a threat to the peace, security, and quality of life of the populace, particularly in traditional and tribal communities, where it induces tendencies toward dominance and anxiety. In recent years, it has been increasing in our country and for this reason, many researchers have investigated this phenomenon, the current research was conducted to understand the background, causes, and main factors of conflict formation in Iran.

This investigation implemented the meta-synthesis methodology. The demographic of our study 34 articles were chosen in accordance with the criteria, and they were published in scientific journals and theses. We conducted an analysis of the findings of this investigation and identified 10 categories. In order to ensure the quality of our categories, we obtained the approval of an expert and calculated Cohen's Kappa coefficient.

The findings of the research indicate that the studies conducted at the level of description have primarily concentrated on the relationship between background variables and the degree of tendency to conflict. The research conducted at the level of explanation has identified social, cultural, and ecological causes as effective in generating conflict. Some research has attempted to address this phenomenon by proposing solutions such as restorative justice and trust. In the most extensively researched studies, the primary causes of collective conflicts are scarcity, environmental challenges, vertical collectivism, tribalism, and rights and property issues.

Its analysis and meta-synthesis demonstrate that the primary causes and factors of collective conflicts in Iranian society have been centered on the three primary axes of tribalism and vertical collectivism, as well as the challenges of rights and property and environmental resources. The conflicts that transpired in the central and arid regions of Iran were primarily precipitated by environmental and resource constraints, while those that transpired in the west and southwest were primarily influenced by tribalism and its repercussions. In the east and south-east, conflicts have been primarily influenced by the experience of conflict, deprivation, and socio-political insecurity. In the northern areas, there have been more causes of inequality and a sense of relative deprivation.

Cite this article: Sheikhtaheri, M.R & Firouzabadi, S. A. (2024). Conflict in Iran (Typology, Background, Causes and Dominant Factors), *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 13(3): 369-390.

<https://doi.org/10.22059/jisr.2024.376824.1505>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jisr.2024.376824.1505>

نزاع در ایران

(سنخ‌شناسی، بستر و علل و عوامل غالب)

محمد رضا شیخ طاهری^۱ | سید احمد فیروزآبادی^۲

۱. گروه توسعه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: m.sheikhtaheri@ut.ac.ir
 ۲. نویسنده مسئول، گروه توسعه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: afirouzabadi@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	نزاع دسته‌جمعی یکی از پدیده‌های اجتماعی چالش‌برانگیز است که از دیرباز در اجتماعات محلی وجود داشته است. منظور از نزاع دسته‌جمعی درگیری یا دعوی است که غالباً با انگیزه‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی میان حداقل سه نفر ایجاد می‌شود. در پرتو این آسیب، کژکارکردی‌های متعددی در سازمان اجتماع رخ می‌دهد. این کژکارکردی‌ها منشأ درگیری‌های ثانویه‌ای می‌شود که تا مدت‌ها به شکل‌های گوناگون ادامه پیدا می‌کند. پژوهش حاضر با هدف شناخت سطوح تحلیلی تحقیقات انجام‌گرفته درباره نزاع‌ها و سنخ‌شناسی آن‌ها به‌لحاظ بستر و عوامل غالب انجام شده است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۲/۱	پژوهش حاضر با روش فراترکیب و با بررسی ۳۶ پژوهش صورت گرفته است.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۵/۱۶	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد تحقیقاتی که در سطح توصیف صورت گرفته‌اند بیشتر به ارتباط متغیرهای زمینه‌ای با میزان گرایش به نزاع پرداخته‌اند. تحقیقاتی که در سطح تبیین انجام شده‌اند علل اجتماعی، فرهنگی و بوم‌شناختی را در ایجاد نزاع مؤثر دانسته‌اند و بعضی تحقیقات با ارائه راهکارهایی مانند عدالت ترمیمی و اعتماد، به دنبال کنترل این پدیده بوده‌اند. علل غالب نزاع‌های دسته‌جمعی در پژوهش‌های مطالعه‌شده بیشتر شامل مؤلفه‌های طایفه‌گرایی، جمع‌گرایی عمودی، چالش‌های محیطی، کمیابی، مسائل حقوق و مالکیت و تجربه نزاع بوده است.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۱۸	نتایج فراترکیب تحقیقات بیانگر آن است که علل و عوامل نزاع دسته‌جمعی در جامعه ایران را می‌توان تحت تأثیر شرایط اقلیمی نیز صورت‌بندی کرد. بدین معنا که علل نزاع در اقلیم مرکزی و خشک ایران به‌شدت از عوامل محیطی مانند کمیابی و رقابت بر سر منابع تأثیر می‌پذیرد. هرچه از مرکز به‌سمت غرب و جنوب غرب حرکت کنیم، به‌تبع وجود بافت اجتماعی چندقومیتی، این پدیده بیشتر به علل خویشاوندگرایی و خاص‌گرایی‌های تعمیم‌یافته شکل گرفته است.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۷/۳۰	همچنین در شرق و جنوب شرق، نزاع‌ها بیشتر تحت تأثیر تجربه نزاع، محرومیت‌ها و ناامنی‌های اجتماعی-سیاسی رخ می‌دهد. در نواحی شمالی نیز بیشتر به علل نابرابری و احساس محرومیت نسبی رخ داده است.
کلیدواژه‌ها:	
چالش‌های محیطی، سنخ‌شناسی، فراترکیب، طایفه‌گرایی، نزاع..	

استناد: شیخ طاهری، محمد رضا و فیروزآبادی، سید احمد (۱۴۰۳). نزاع در ایران (سنخ‌شناسی، بستر و علل و عوامل غالب). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱۳(۳): ۳۶۹-۳۹۰. <https://doi.org/10.22059/jisr.2024.376824.1505>

DOI: <https://doi.org/10.22059/jisr.2024.376824.1505>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران. © نویسندگان.

۱. مقدمه و بیان مسئله

نزاع دسته‌جمعی در جوامع محلی مسئله‌ای است که در سال‌های اخیر مورد توجه آسیب‌شناسانه محققان اجتماعی در کشور ما بوده است. این پدیده چالشی است که آرامش، امنیت و کیفیت زندگی افراد را به خطر می‌اندازد و بیشتر در جوامع سنتی و قبیله‌ای سبب گرایش‌های سلطه‌جویانه و عصبیت‌محور می‌شود (طالب و درویشی، ۱۳۹۸: ۲۹۴). البته این بدان معنا نیست که در جوامع محلی دیگر این آسیب اجتماعی یافت نمی‌شود. نزاع دسته‌جمعی، مبتنی بر فرهنگ و ابعاد آن مانند هنجار و ارزش، صورت‌های متفاوتی پیدا می‌کند. از مبارزه جمعی و گروهی (بیرو، ۱۳۷۵: ۶۲) و تنش فیزیکی، تا تعارضات اجتماعی بر سر قدرت و هدف‌های اجتماعی (ساروخانی، ۱۳۹۲: ۷۵۴). این پدیده اجتماعی در جوامع توسعه‌یافته که کنشگری عاملان اجتماعی کمتر متکی به الگوها و پیشینه‌های گروهی، طایفه‌ای، قومیتی و نژادی است، کنترل شده و ضعیف است. اما در جوامع توسعه‌نیافته و در حال توسعه، به علت آنکه کنش‌ها و رفتارهای افراد همواره دارای سبقه گروهی و عقبه طایفه‌ای-خویشاوندی است، بیشتر مسئله‌ساز است. به سخن دیگر، جوامع متکثر و چندقومیتی به علت گوناگونی فرهنگی، آداب و رسوم، رقابت و تضاد نخبگان و تضاد فرهنگی، بیشتر پتانسیل رشد این آسیب را دارند. در بستر چنین اجتماع محلی‌ای که فاصله قومی و طایفه‌ای زیاد است، قطبی‌شدن گروه‌ها زمینه‌ای برای رشد سرمایه اجتماعی درون گروه و تحلیل رفتن سرمایه اجتماعی برون گروه است که خود موجب شکل‌گیری نزاع اجتماعی می‌شود (مونتلو و رینال-کورل، ۲۰۰۵: ۸۱۰).

نزاع دسته‌جمعی سبب درگیری‌ها و خشونت‌های طولانی‌مدت بین گروه‌های اجتماعی می‌شود که خود به آسیب‌های جسمی، روحی، تنش، افتراق بین گروه‌های اجتماعی و کاهش تعاملات و مشارکت‌های اجتماعی می‌انجامد. با عنایت به تنوع قومیتی در ایران، این پدیده طی سالیان اخیر روند افزایشی داشته و با استناد به آمار سازمان پزشکی قانونی، در چهار سال منتهی به ۱۴۰۱ در بیشترین حد بوده است (عشایری، ۱۴۰۲: ۲۰۰). به همین دلیل همواره جزو مسائل چالش‌برانگیز است که مورد مطالعه محققان است. نوع نگاه و سطح تحلیل هر کدام از این مطالعات متفاوت است. طیف وسیعی از این پژوهش‌ها با موضوع بررسی نزاع‌های دسته‌جمعی در سطح تحلیل توصیف، تبیین و کنترل انجام شده است. رویکردهای تبیینی متفاوتی نیز در برخورد با این پدیده وجود دارد؛ از اتخاذ رویکردهای مبتنی به جامعه‌شناسی نظم که به دنبال تبیین انسجام اجتماعی به واسطه تعاملات وسیع در یک اجتماع محلی است تا رویکردهای ساختاری-مدیریتی که بیشتر به دنبال کنترل و کاهش این آسیب است. رویکردهایی که از الگوی جامعه‌شناسی نظم و انسجام اجتماعی برآمده‌اند، مقوله سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و طایفه‌گرایی را عاملی دانسته‌اند که روی گرایش به نزاع‌های گروهی مؤثر بوده و پیامدهایی منفی برای توسعه اجتماع محلی داشته است. طیف وسیعی از تحقیقات که در سطح تحلیلی تبیین انجام شده‌اند، طایفه‌گرایی و سرمایه‌های اجتماعی درون‌گروهی را عامل شکل‌گیری و تداوم نزاع‌های دسته‌جمعی در اجتماعات محلی دانسته‌اند. از سوی دیگر تحقیقات دیگری نیز بافت محلی و فیزیکی را در شکل‌گیری نزاع‌ها تأثیرگذار دانسته‌اند. آن‌ها عامل اقتصاد و شغل را در این رابطه مورد توجه قرار داده‌اند. پژوهش‌های متعددی با نگاه فراتحلیل کمی به مطالعه تحقیقات انجام‌شده درباره نزاع‌ها پرداخته‌اند و با استفاده از داده‌های آماری به صورت‌بندی نتایج اقدام کرده‌اند. در پژوهش حاضر به دنبال مرور و دسته‌بندی پژوهش‌های صورت‌گرفته درباره نزاع‌های دسته‌جمعی در ایران با رویکرد فراترکیب هستیم تا ضمن فاصله‌گرفتن از داده‌های آماری، زمینه صورت‌بندی کیفی و تفسیری مطالعات را ایجاد کنیم. برای این منظور نخست مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری نزاع‌های دسته‌جمعی به لحاظ نظری و فراترکیب تحقیقات را با روش کیفی و کنترلی صورت‌بندی می‌کنیم. دوم یک دسته‌بندی از تحقیقات انجام‌شده مبتنی بر سطوح تحلیل آن‌ها را ارائه می‌دهیم؛ بنابراین، سؤالات پژوهش حاضر عبارت‌اند از: بسترهای شکل‌گیری نزاع‌های

دسته‌جمعی به‌لحاظ نظری و فراترکیب تحقیقات چیست؟؛ علل غالب نزاع‌های دسته‌جمعی در تحقیقات صورت‌گرفته کدام است؟ و پدیده نزاع دسته‌جمعی در چه سطوحی از تحلیل مورد مطالعه بوده است؟

۲. پیشینه تجربی

تحلیل اجتماعی واقعیت‌های اجتماعی، بدون مطالعه ریشه‌های آن ضعیف و ناقص است. از طرف دیگر، انجام هر پژوهشی نیازمند شناخت از پژوهش‌های پیشین است که به مسئله مشابه توجه داشته‌اند. مرور چنین پژوهش‌هایی این فرصت را به‌وجود می‌آورد تا درباره ابعاد مشابه یا مفارقت با فرایندهای فکری مربوط به مسئله پژوهش، آگاهی حاصل شود. تحقیقات انجام‌شده با محوریت نزاع‌های دسته‌جمعی، براساس نوع رویکرد و نگاه تبیینی به دو رویکرد انسجام اجتماعی-فرهنگی و رویکرد محیطی-ساختاری طبقه‌بندی می‌شوند.

جدول ۱. تحقیقات با رویکرد انسجام اجتماعی-فرهنگی

منبع	نویسنده و سال	نوع پژوهش	عنوان
۱	جعفری‌مقدم (۱۴۰۲)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	بررسی عوامل اجتماعی نزاع فردی (بیرجند)
۲	عشایری و جهان‌پور (۱۴۰۲)	مقاله	مطالعه جامعه‌شناختی اثر طایفه‌گرایی بر نزاع جمعی (فراتحلیل روش‌ها)
۳	کیانی و زاله (۱۴۰۱)	مقاله	عوامل اجتماعی-خانوادگی نزاع (خمینی‌شهر)
۴	کرم‌زاده و رضازاده (۱۴۰۰)	مقاله	شناسایی پیامدهای امنیتی و انتظامی نزاع (میان‌دوآب)
۵	لشکری و جعفری‌نیا (۱۴۰۰)	مقاله	بررسی عوامل مؤثر بر مدیریت انتظامی نزاع مسلحانه (کهکیلویه)
۶	حیدری (۱۴۰۰)	رساله دکتری	مطالعه جامعه‌شناختی ریشه‌های فرهنگی-اجتماعی گرایش و اقدام به خشونت و نزاع (لرستان)
۷	پروانه (۱۴۰۰)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	مطالعه پدیده نزاع در (گیلانغرب) با روش نظریه زمینه‌ای
۸	درویشی و طالب (۱۳۹۸)	مقاله	مطالعه پدیده نزاع در (گیلانغرب) با روش نظریه زمینه‌ای
۹	تامرادی (۱۳۹۷)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	بررسی عوامل مؤثر بر نزاع دسته‌جمعی (باغملک)
۱۰	شاهویی (۱۳۹۷)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	بررسی عوامل فردی و اجتماعی مؤثر بر نزاع (بندرعباس)
۱۱	لک (۱۳۹۷)	رساله دکتری	مطالعه کنش‌های واگرایی قومی در (الیگودرز) و تأثیر آن بر توسعه اجتماع محلی
۱۲	افشانی و کریمی (۱۳۹۷)	مقاله	بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر نزاع دسته‌جمعی (لردگان)
۱۳	امیدی (۱۳۹۶)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	مطالعه پدیده نزاع در (کوه‌دشت) با روش زمینه‌ای
۱۴	شاطریان و همکاران (۱۳۹۶)	مقاله	عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر نزاع طایفه‌ای (اهر آذربایجان شرقی)
۱۵	کرمی (۱۳۹۶)	مقاله	بررسی تأثیر عوامل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بر نزاع
۱۶	عشایری و عباسی (۱۳۹۶)	مقاله	تعیین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری نزاع در فضای شهری (مشکین‌شهر)
۱۷	سعادت و طاهری (۱۳۹۵)	مقاله	بررسی عوامل مؤثر بر نزاع و راهکارهای پیشگیری (خراسان شمالی)
۱۸	سعادت (۱۳۹۵)	پایان‌نامه	تبیین عوامل مؤثر شکل‌گیری نزاع‌های دسته‌جمعی (یاسوج)
۱۹	پنجستونی (۱۳۹۵)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و نزاع (ایلام)
۲۰	موسوی (۱۳۹۵)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	بررسی رابطه عوامل مؤثر بر نزاع دسته‌جمعی (دزفول)
۲۱	درویشی (۱۳۹۴)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	مطالعه ریشه‌ها و پیامدهای وقوع نزاع (هدیجان خوزستان)
۲۲	احمدی اوندی (۱۳۹۴)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	مطالعه کیفی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر نزاع (ایذه)
۲۳	مسعودی، فتح‌اللهی، و میرزایی (۱۳۹۳)	مقاله	تأثیر حاشیه‌نشینی بر جرائم نزاع و درگیری (مورد مطالعه شهرستان قم)

منبع	نویسنده و سال	نوع پژوهش	عنوان
۲۴	عشایری (۱۳۹۱)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	مطالعه عوامل مؤثر بر نزاع و تأثیر آن بر توسعه روستایی (مشکین شهر)
۲۵	میرفردی و صادق‌نیا (۱۳۹۱)	مقاله	گونه‌شناسی نزاع در شهرستان (بوبراحمد)
۲۶	میرفردی و همکاران (۱۳۹۰)	مقاله	میزان گرایش به نزاع در بین مردان (بوبراحمد)
۲۷	گلمرادی (۱۳۹۳)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	بررسی گرایش به نزاع جمعی (خرم‌آباد)
۲۸	حسین‌زاده و نواح (۱۳۹۰)	مقاله	بررسی عوامل مؤثر بر نزاع در (اهواز)

جدول ۲. تحقیقات با رویکرد محیطی-ساختاری

منبع	نویسنده و سال	نوع پژوهش	عنوان
۲۹	جهانی و حیدری (۱۴۰۳)	مقاله	رابطه شاخص‌های کلان اقتصادی با نزاع جمعی
۳۰	چمتویی (۱۴۰۲)	پایان‌نامه	اتنولوژی فضایی-اجتماعی نزاع و درگیری (شهرستان رشت)
۳۱	قاسم‌زاده (۱۴۰۱)	پایان‌نامه	بررسی علل وقوع نزاع و مسئولیت‌های کیفری ناشی از آن
۳۲	سقزچی (۱۳۹۵)	پایان‌نامه	بررسی گرایش به نزاع و درگیری فردی و جمعی و عوامل مرتبط با آن (اردبیل)
۳۳	شریعت‌پناهی و دانایی (۱۳۹۵)	مقاله	مکان‌یابی نزاع دسته‌جمعی در (کهکیلویه) با GIS
۳۴	محمود اوغلی و اصغری (۱۳۹۵)	مقاله	عوامل مؤثر بر خشونت سیاسی، مطالعه موردی (زاهدان)
۳۵	مغانی رحیمی (۱۳۹۴)	مقاله	بررسی عوامل مؤثر بر جرم نزاع در شهرستان‌های (کرمان)
۳۶	افشانی و نوایی (۱۳۹۴)	مقاله	بررسی پدیده نزاع در بین شهروندان (یزد)

تحقیقات مرور شده اولاً عموماً رویکردی کمی و مقایسه‌ای به پدیده نزاع‌های دسته‌جمعی داشته‌اند؛ به‌صورتی که نزاع را متغیر وابسته در فرضیات خود قرار داده‌اند که خود تحت تأثیر عوامل ثانویه است. دوم آنکه سطوح تحلیل آن‌ها متفاوت است. دسته‌ای فقط به توصیف چگونگی این پدیده پرداخته‌اند، اما بخش بزرگی از آن‌ها به دنبال تبیین و پاسخ به چرایی بوده‌اند که عوامل متعددی را بیان کرده‌اند. تحقیقاتی نیز با رویکرد فراتحلیل (کمی) به دنبال یکپارچه‌سازی و سازمان‌بندی یافته‌ها بوده‌اند که تماماً مبتنی بر آمار و تفاسیر کمی هستند. هدف این پژوهش آن است که به روش فراترکیب کیفی به نوعی گونه‌شناسی از علل غالب گرایش به نزاع دسته‌جمعی در تحقیقات انجام شده دست یابیم و تبیین کنیم کدام سلسله علل، تأثیرگذاری تعیین‌کننده‌تری بر پدیده نزاع در تحقیقات انجام شده در ایران داشته است. در کنار این هدف، به دنبال نوعی دسته‌بندی از سطوح مختلف تحلیل در تحقیقات و نتایج آن‌ها هستیم.

۳. تأملات مفهومی و نظری

واژه نزاع مترادف با Conflict در معنی برخورد و مبارزه است (بیرو، ۱۳۷۵: ۶۲). در این معنی، نزاع دسته‌جمعی عبارت است از مبارزه‌ای که در آن گروه‌های رقیب تلاش می‌کنند تا در جهت دستیابی به هدف، خنثی کردن یا حذف گروه دیگر او را از سر راه بردارند (چیتامبار، ۱۳۸۵: ۲۱۷). این تعاریف از نزاع در اشکال و صورت‌های گوناگون آشکاری شود: تحمیل اراده فرد بر دیگران علی‌رغم مقاومت و مخالفت دیگری (وبر، ۱۳۸۸: ۱۹)، مبارزه و نزاع طبقاتی در طول تاریخ (کوزرو روزنبرگ، ۱۳۹۸: ۲۱۰)، اعمال قدرت فردی و گروهی برای نیل به هدف و جلوگیری از رشد و پیشرفت سایر افراد و گروه‌ها (می‌یر، ۱۳۶۸: ۲۴) و تعامل تعارض گروه‌ها برای رسیدن به اهداف (افوکه و اسیف، ۲۰۰۹: ۲). این اشکال متفاوت، ابعاد متمایزی نیز به خود می‌گیرند. مسون و مندزا، نزاع را در ابعاد

آشکار و پنهان تعریف کرده‌اند (عشایری، ۱۳۹۱: ۱۴). والرشترین پتر از نزاع بین‌ایالتی، داخلی بین‌قومیتی و بین‌دولتی نام برده (همان: ۱۵) و مک‌ایور نزاع را شامل ابعاد ذهنی و فرهنگی دانسته است (میلر، ۲۰۰۲: ۸۹۲).

در بحث از علل و منشأ این پدیده اجتماعی، دیدگاه‌های نظری‌های گوناگونی وجود دارد که می‌توان آن‌ها را ذیل سه گفتمان صورت‌بندی کرد: رویکرد تبیینی فرهنگ‌محور، رویکرد اجتماع‌محور و رویکرد اقتصادی-محیطی. در این بخش برای نیل به چارچوبی مستدل برای نزاع‌های گروهی، بر ایده‌هایی تأکید می‌شود که هم چرایی و هم چگونگی این پدیده را نشان دهد. در ابتدای دهه ۱۹۹۰ و با توسعه پارادایم فرهنگ‌محور یا آنچه چرخش فرهنگی در علوم اجتماعی نامیده می‌شود، یوهان گالتونگ (۱۹۹۰) به دنبال یافتن ریشه‌های نزاع، تغییرات بنیادینی در نظریه خشونت ساختاری خویش ایجاد می‌کند که علاوه بر افزایش تعیین‌کنندگی بعد فرهنگ در علل نزاع و تضاد، آن را دارای وجهه‌ای علی نیز می‌داند (گالتونگ، ۱۹۹۶ به نقل از نمکی، فاضلی و احمدی، ۱۴۰۲: ۲۱). او می‌گوید در بعضی از فرهنگ‌ها کدهای فرهنگی، عناصری تولید می‌کنند که خود را بازتولید کنند. چنین کدهایی ممکن است دارای ابعادی از خشونت باشند که در قالب سندروم‌هایی آشکار می‌شود؛ سندروم‌هایی مانند اعتقاد به برگزیده‌بودن و آینده‌ای باشکوه داشتن. این سندروم‌ها در سطح کلان خود را به شکل ابعادی از میهن‌پرستی و عشق به سرزمین، برگزیدگی دینی و ملی و عظمت‌طلبی نشان می‌دهد. سندروم دیگر وجود مردسالاری است. گالتونگ^۱ ارتباط بین جنسیت و پرخاشگری را نظام نگرشی و نهادینه‌شده تهاجمی می‌داند که موجب بازتولید خشونت و نزاع در همه ابعاد می‌شود. رویکرد دیگری که در بحث از نزاع‌ها و علل آن مطرح است، نظریات اجتماع‌محوری است که دال مرکزی‌شان ایده‌های ارتباط اجتماعی و شبکه تعاملات است. این حوزه بیشتر متکی بر گفتمان جامعه‌شناسی نظم و آنومی دورکیمی-مرتونی است. انسجام اجتماعی اصولاً با سطحی از اعتماد، هنجارها و تعاملات اجتماعی مشخص می‌شود (کولتاوکولن، ۲۰۰۰: ۱۱). به تعبیر دیگر، انسجام اجتماعی به‌عنوان یک متغیر واسط میان سرمایه اجتماعی و نزاع‌های دسته‌جمعی عمل می‌کند. هرچقدر سرمایه اجتماعی میان افراد بیشتر باشد، احتمال ایجاد نزاع و خشونت در بین آن‌ها کاهش پیدا می‌کند. نظریه پیوند اجتماعی، یکی از نظریه‌هایی است که توانسته است بسیاری از رفتارهای اجتماعی و سیاسی گروه‌های قومی را در اجتماعات محلی تحلیل کند. دال مرکزی این نظریه که توسط گرانووتر^۲ (۱۹۷۳) مطرح شده آن است که بین «پیوندهای قوی» و «پیوندهای ضعیف» در اجتماعات محلی تفاوت وجود دارد. پیوندهای قوی بین کنشگرانی ایجاد می‌شود که ارتباطات نزدیکی با یکدیگر دارند و همواره با یکدیگر به‌طور طبیعی در تعامل هستند، مانند پیوند افراد با دوستان و آشنایان، اما پیوندهای سست بین کنشگرانی ایجاد می‌شود که لزوماً ارتباط نزدیک و دائمی با یکدیگر ندارند. علی‌رغم آنکه نظریه‌پردازان علوم اجتماعی تمایل بیشتری دارند که بر پیوندهای قوی بین کنشگران و گروه‌ها در اجتماعات محلی تأکید کنند، گرانووتو آشکار ساخت که پیوندهای سست نیز بسیار اهمیت دارند. بدین معنا که اگر گروه‌ها در یک اجتماع محلی به میزان پیوندهای قوی، پیوندهای ضعیف نداشته باشند، زمینه رقابت و نزاع ایجاد می‌شود. تعبیر دیگری از همین مؤلفه نوع انسجام اجتماعی، توسط نظریه‌پردازان سرمایه اجتماعی مطرح شده است؛ به‌صورتی که سرمایه اجتماعی درون‌گروهی یا میثاقی (به تعبیر پاتنام^۳) تمایل دارد همگنی را تقویت کند و مانند چسب، وفاداری درونی گروه را تثبیت کند (پاتنام، ۲۰۰۲: ۷). تمایز در عملکرد حکومت‌ها ناشی از سرمایه اجتماعی و اعتماد بین افراد است (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۹۳). سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی تأثیر متمایزی بر نوع رفتار گروه‌ها با یکدیگر و رشد و توسعه اجتماعات محلی داشته است؛ به‌صورتی که سرمایه اجتماعی برون‌گروهی اثر مثبت و سرمایه اجتماعی درون‌گروهی اثر منفی داشته است.

1. Galtung
2. Granovetter
3. Putnam

همسو با اندیشهٔ انسجام اجتماعی و تأثیر آن بر نزاع‌های جمعی، ایدهٔ طایفه‌مداری یا طایفه‌گرایی به‌عنوان عامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر در شکل‌گیری نزاع‌ها مطرح می‌شود. منشأ این نگاه نیز در درجهٔ نخست، ساخت زیست‌قبیله‌ای است. مهم‌ترین ویژگی نظام ایلی و اجتماعات محلی با ساخت قبیله‌ای، معمولاً خویشاوندگرایی و طایفه‌گرایی است. طایفه‌محوری به رفتاری گفته می‌شود که در آن فرد و گروه، فرهنگ و قوم خویش را برتر و مسلط تفسیر می‌کند و در هنگام ارزیابی ابعادی از سایر فرهنگ‌ها، فرهنگ خود را مبنا قرار می‌دهد. باورها و عقاید طایفه‌ای، الگوی ذهنی بسیار شایعی است که به‌موجب آن هر فرد، فرهنگ خودی را برترین نوع فرهنگ موجود در گروه می‌داند. به تعبیر دیگر، طایفه‌گرایی تمایل نامرئی و غیرموجه فرد برای ارائهٔ احکام ارزشی درمورد فرهنگ‌های دیگر است.

رویکرد نظری سوم، نظریات اقتصادی-ساختاری را شامل می‌شود. تأملات نظری این حوزه بیشتر تحت عناوین، تئوری‌های ناکامی-محرومیت-ستیزه‌جویی یا دیدگاه‌های بوم‌شناختی قرار دارد. شرایط اقتصادی مطلوب، احتمال ایجاد نزاع و درگیری بین کنشگران اجتماعی را کاهش می‌دهد. پوسکیت و دافرنس^۱ (۲۰۱۱) چهار عامل را در بروز نزاع‌های دسته‌جمعی نام برده‌اند، شامل عوامل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و سرزمینی که عامل اقتصادی را تعارضات بر سر منابع کمیاب تفسیر کرده‌اند (پوسکیت و دافرنس، ۲۰۱۱، به نقل از عشایری، ۱۳۹۱: ۱۹). کتز^۲ (۱۹۶۵) در تشریح علل و منشأ نزاع، به سه عامل اقتصادی، ارزشی و قدرت اشاره می‌کند. او عامل اقتصاد را تلاش گروهی برای به‌دست‌آوردن منافع و سهم بیشتر دانسته است که سبب نزاع می‌شود (همان: ۲۰). همچنان که دیکسون بیان می‌کند، در مناطقی که افراد با کمیابی منابع روبه‌رو هستند، فقر در بین دو گروه و طایفه به درگیری و نزاع ختم می‌شود. در همین راستا، مطالعات مشخص می‌سازد که زیست‌بوم‌هایی که با محدودیت منابع مواجه‌اند یا بلاهای طبیعی در آن‌ها زیاد اتفاق می‌افتد، اصولاً دارای نوعی فرهنگ رقابتی و خشونت‌آمیز هستند (تری یان‌دیس، ۱۳۸۸: ۳۲۴). کمبودهای محیطی عامل تأثیرگذاری در درگیری‌های داخلی بوده است؛ به‌ویژه هنگامی که این کمیابی محیطی با فشارهای جمعیتی قومی ترکیب شود. بدین معنا که انگیزه‌های گروه‌های یک کشور برای استفادهٔ مشترک از منابع در شرایط کمبود، به‌شدت در وضعیت قوم‌مداری پایین می‌آید. از طرف دیگر، تقاضاهای گروه‌های اکثریت در این شرایط برای مصادره سهم گروه‌های اقلیت به‌شدت افزایش پیدا می‌کند (سگدم، ۲۰۱۱)؛ بنابراین هرچه قدر زیست‌بوم ضعیف‌تر باشد، احتمال بروز رقابت و نزاع بیشتر است. در چنین شرایطی قطبی‌شدن قومی همواره عاملی خطرناک تلقی می‌شود (آزم، ۲۰۲۳).

۴. روش‌شناسی و حجم پژوهش‌های مورد بررسی

روش پژوهش حاضر، فراترکیب است که برآمده از این فرض است که دانش فرایندی انباشتی و تراکمی دارد و گسترش آن درمورد یک موضوع می‌تواند از طریق «یکپارچه‌سازی و تلفیق شواهد پیشین» صورت بگیرد (هانتر و همکاران، ۱۹۸۲). هدف پژوهش حاضر، ارائهٔ یک سنخ‌شناسی از بستر، علل و عوامل غالب نزاع‌های دسته‌جمعی و مطالعهٔ سطوح تحلیلی آن‌ها در تحقیقات انجام‌شده است. برای نیل به این اهداف از روش فراترکیب بهره گرفته شد. تحقیقاتی در زمینهٔ نزاع‌ها با هدف جمع‌بندی و یکپارچه‌سازی یافته‌ها با روش فراتحلیل کمی انجام گرفته است. هدف این پژوهش‌ها تقلیل یافته‌ها به داده‌های کمی و نتیجه‌گیری ضریب تأثیر متغیر مستقل بر وابسته است. در پژوهش حاضر، با فاصله‌گرفتن از ایده‌های کمی و آماری، نتایجی مبتنی بر چرخه‌های مفهوم‌سازی و مقوله‌بندی را در تحقیقات صورت‌گرفته دربارهٔ نزاع‌ها و علل و عوامل آن به‌دست می‌دهیم. روش فراترکیب، یکی از شاخص‌ترین رویکردهای

1. Poskitt & Dufferens

2. Katz

فرامطالعه است. فراترکیب مشابه فراتحلیل است که با هدف یکپارچه کردن چندین مطالعه و دستیابی به یافته‌های جامع، تفسیری و کیفی انجام می‌شود. به‌طور کلی این روش در هفت گام اجرا می‌شود (سندلوسکی و باروسو، ۲۰۰۷).

نخستین گام انتخاب سؤال مناسب است. سؤال مناسب در فراترکیب می‌تواند پدیده‌ای خاص، علل، ابعاد و پیامدهای آن باشد. گام دوم مرور ادبیات نظری و تجربی پژوهش‌ها است. در پژوهش حاضر پایگاه‌های علمی شامل کتابخانه دیجیتال دانشگاه تهران، ایرانداک و نشریات تخصصی دهه اخیر بررسی شد. کلیدواژه‌های مختلفی از جمله نزاع‌های دسته‌جمعی، درگیری‌های قومی، خشونت‌های محلی، طایفه‌گرایی، واگرایی قومی و درگیری‌های گروهی برای جستجوی تحقیقات مورد استفاده قرار گرفت. در نتیجه کاوش و مرور پایگاه‌های داده، ۵۳ مقاله یافت شد. با مروری بر این پژوهش‌ها ۱۹ مورد از آن‌ها کنار گذاشته شدند. انتخاب و پالایش پژوهش‌های معتبر از بین تحقیقات مختلف گام سوم بود. برای انتخاب مقالات مناسب، مشخصه‌های مختلفی ارزیابی شد، از جمله عنوان، مسئله و کیفیت روش. معیارهای قبول یا عدم قبول شامل مواردی بود از قبیل: طرح پژوهش، منطق روش‌شناختی، نمونه‌گیری و گردآوری داده. بسیاری از تحقیقات معیار دقیقی در انتخاب متغیرها و ارتباط آن‌ها با یکدیگر نداشتند. اعتبار و پایایی در پژوهش‌های کمی و اعتمادپذیری و اطمینان در پژوهش‌های کیفی در گروهی از تحقیقات به‌صورت دقیق مورد تأمل نبودند. به همین خاطر گروهی از تحقیقات از روند بررسی کنار گذاشته شدند. سپس نتایج استخراج شدند. اطلاعات مقاله‌ها شامل نام خانوادگی، سال انتشار و نوع پژوهش است که در جدول ۱ مشاهده می‌شود.

در گام پنجم، داده‌ها تجزیه و تحلیل شدند. در این مرحله ابتدا همه مفاهیم استخراج‌شده کدگذاری، دسته‌بندی و مقوله‌بندی شدند. مرحله پایانی کنترل کدها است. این مرحله مهم‌ترین بخش در روش فراترکیب است. در این مرحله، برای کنترل مفاهیم و مقوله‌های به‌دست‌آمده، نظر پژوهشگر با یک فرد خبره مقایسه شد. زمانی که دو رتبه‌دهنده پاسخگویان را رتبه‌بندی می‌کنند، برای ارزشیابی اندازه توافقی بین آن‌ها از «شاخص کاپای کوهن» استفاده می‌شود.

۵. یافته‌های تحقیق

در پژوهش حاضر به‌منظور سازمان‌دهی یافته‌ها، برای هر یک از داده‌های استخراج‌شده کدی در نظر گرفته شد. سپس با در نظر گرفتن مفهوم هر یک از کدها، در یک مفهوم مشابه دسته‌بندی شدند تا مقوله‌های اصلی و فرعی از دل آن‌ها ساخته شود. این فرایندها به شکل رفت‌وبرگشتی تا رسیدن به مقوله مورد نظر ادامه پیدا می‌کرد. در نهایت با توجه به تکرار مفاهیم و مقوله‌ها، علل و عوامل غالب نزاع در ایران صورت‌بندی شد.

۱-۵. علل و عوامل غالب نزاع‌های دسته‌جمعی

از بین کدهای استخراج‌شده از مقالات، ۹۲ مفهوم و ۱۰ مقوله به‌دست آمد که در جدول‌های ۳ و ۴ آمده است. مفاهیم استخراج‌شده از تحقیقات در جدول ۱ مشاهده می‌شود.

جدول ۳. مفاهیم استخراج‌شده از تحقیقات

ردیف	مفاهیم	منبع	ردیف	مفاهیم	منبع
۱	کمبود آب	۲۴، ۶، ۲۱	۴۷	بی‌توجهی به حقوق عرفی	۸، ۲۱
۲	کمبود جای کاه خرمن	۸، ۲۱	۴۸	خاطره‌های پیشین	۸، ۲۲
۳	کمبود زمین مستعد	۲۴، ۷، ۲۱	۴۹	اختلاف‌های خانوادگی	۲۲
۴	درگیری بر سر چاه نفت و قیر	۸، ۷، ۲۱	۵۰	اختلافات ملکی	۱۳، ۲۵، ۱۰، ۲۲

ردیف	مفاهیم	منبع	ردیف	مفاهیم	منبع
۵	درگیری بر سرچشمه	۲۳	۵۱	کینه‌توزی مسائل پیشین	۲۵، ۲۲
۶	آتش زدن مزارع	۷	۵۲	تعداد اتباع-گروه‌های تروریست	۳۴
۷	مشخص نبودن جغرافیای املاک	۲۱، ۱۰، ۲۵	۵۳	پشت‌هم‌گویی و گسترش اختلاف	۲۲
۸	عدم انطباق سهم فرد با زمین	۲۱، ۱۲	۵۴	گذشته‌گرایی زیاد	۲۲
۹	نبود سند اراضی	۲۲، ۸، ۱۰	۵۵	افتخار به سنت‌های قدیمی	۲۲
۱۰	درگیری بر سرزمین کشاورزی	۲۲، ۸، ۱۲	۵۶	تجربه نزاع	۲۲، ۱۲، ۲۷
۱۱	مدعی بودن سازمان منابع طبیعی	۲۲، ۸	۵۷	تعدد نزاع و درگیری	۲۲، ۱۷، ۱۳، ۳۴
۱۲	مشاع بودن زمین در اسناد	۲۲	۵۸	مشاهده نزاع و مشارکت	۱، ۲۲
۱۳	رقابت بر سر منابع کمیاب	۱۰، ۱۴، ۲۱، ۲۲، ۲۳	۵۹	تمایل به حمل سلاح	۴، ۳۴، ۱۳
۱۴	رسمی نبودن اسناد مالکیت	۱۶، ۸	۶۰	از بین رفتن قبح نزاع	۲۲، ۴
۱۵	افزایش جمعیت	۲۱، ۸	۶۱	ترس و آمادگی دائمی	۲۲، ۱۳
۱۶	نادیده‌انگاری عرف	۲۱، ۸	۶۲	پذیرش نزاع به‌عنوان بخش زندگی	۲۲، ۶، ۱۳
۱۷	بی‌توجهی به حریم	۲۱، ۸	۶۳	عادی و بدیهی شدن	۲۲، ۴، ۱۳، ۳۴
۱۸	زورگویی به سایر طوایف	۲۱، ۲	۶۴	کاهش مشارکت اجتماعی	۲۲، ۸، ۱۹
۱۹	توهین به سایر طوایف	۲۱، ۲	۶۵	انزوای اجتماعی	۲۲
۲۰	تعصب بی‌جا	۲۱، ۸، ۱۰، ۲۴، ۲۳	۶۶	کاهش روحیه خلاقیت	۲۲
۲۱	حل نزاع به نفع طایفه	۲۱	۶۷	نبود کارآفرینی	۲۲
۲۲	مطیع خانواده و گروه بودن	۲۱، ۱، ۶	۶۸	روی آوردن به کج‌روی	۲۲، ۱۳
۲۳	افزایش تعاملات با دوستان	۱، ۶	۶۹	مسائل ناموسی	۳، ۲۲، ۲۵، ۱۳
۲۴	تعهد بیش‌ازحد به ارزش‌ها	۱، ۱۱	۷۰	ایجاد مزاحمت	۳، ۸، ۱۴
۲۵	حاکمیت نداشتن قانون	۴، ۲۲، ۱۵، ۱۶	۷۱	گسترش مهاجرت	۴، ۸، ۲۴
۲۶	تعهد بیش‌ازحد به قراردادهای اجتماعی	۱	۷۲	عدم تمایل به سرمایه‌گذاری	۴، ۱۳
۲۷	رابطه قوم‌و خویش‌گرایی	۲۱، ۸، ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۵، ۲۰، ۲۶، ۲۷، ۲۸	۷۳	ناکامی اجتماعی	۲۱، ۱۰
۲۸	تعصبات طایفه‌ای	۲۲، ۸، ۹، ۱۲، ۱۶، ۲۴، ۲۶، ۲۷، ۱۳	۷۴	بومی نبودن اعضا شورا	۲۱
۲۹	نگاه درون‌گروهی	۲۲، ۴، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۴، ۲۴، ۲۶	۷۵	تحریک جوانان توسط بزرگان	۲۱، ۸
۳۰	زیست عشیره‌ای	۴، ۵، ۸، ۱۳	۷۶	نگرش به باورهای سنتی	۶
۳۱	مردانگی سنتی	۶	۷۷	طایفه‌گرایی در انتخابات	۷، ۹
۳۲	تلاش برای بهبود اوضاع	۲۲	۷۸	بی‌سوادی و کم‌سوادی	۸، ۹، ۲۲، ۲۷
۳۳	آگاهی از محرومیت	۲۲ و ۳۳	۷۹	قانع نبودن	۸
۳۴	ناتوانی مراجع قضایی	۲۲	۸۰	عدم برابری فرصت	۸ و ۳۳
۳۵	طولانی شدن فرایند رسمی حل	۲۲	۸۱	تأکید بر ازدواج درون گروه	۸
۳۶	نارضایتی از عملکردها	۲۲، ۶، ۹	۸۲	فقر	۹، ۱۰، ۱۳، ۱۵، ۲۰، ۳۶
۳۷	ترس از ادارات	۲۲	۸۳	اعتیاد	۱۰ و ۳۴

ردیف	مفاهیم	منبع	ردیف	مفاهیم	منبع
۳۸	فرسایش اعتماد به نفس	۲۲	۸۴	بیکاری	۲۰، ۱۶، ۱۳، ۱۰
۳۹	احساس بیگانگی	۲۲	۸۵	احساس بی‌عدالتی اجتماعی	۳۴ و ۲۸، ۲۷، ۱۰
۴۰	ترس افراد از کنش‌های نامطلوب	۲۲	۸۶	پرخاشگری	۱۳، ۲۰، ۱۲
۴۱	عملکرد ضعیف شورا	۲۲	۸۷	سن	۲۶، ۲۵، ۱۵
۴۲	طایفه‌گرایی نهادی	۲۲	۸۸	حاشیه‌نشینی	۳۳ و ۱۶
۴۳	ناکارآمدی مدیران و نهادی	۱۶، ۲۲	۸۹	ناهماهنگی فضایی	۲۹
۴۴	بی‌اعتمادی به شوراها	۲۲	۹۰	پاداش داشتن نزاع	۳۱
۴۵	تحریک‌گری نخبگان	۲۲	۹۱	دسترسی به امکانات	۳۶، ۳۳
۴۶	رقابت سیاسی طوایف	۲۲	۹۲	سکونت اقوام مختلف	۳۵

بعد از گردآوری مفاهیم از مقالات مورد بررسی، آن‌ها را در دسته‌های چندسطحی شامل مقوله‌های فرعی، اصلی و درنهایت مقوله هسته‌ای صورت‌بندی کردیم که در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴. مقوله‌های اصلی و فرعی

ردیف	مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	مفاهیم	فراوانی
۱	چالش منابع	کم‌یابی منابع رقابت بر سر منابع	کمبود آب، زمین کشاورزی، مرتع، جای خرمن، افزایش جمعیت، ناهماهنگی فضایی، دسترسی به امکانات	۸
۲	چالش حقوق و مالکیت	چالش اراضی مسائل مالکیتی	مشخص نبودن جغرافیای املاک، عدم انطباق سهم فرد با زمین، نبود سند اراضی، مدعی بودن سازمان منابع طبیعی، مشاع بودن زمین در اسناد، اختلافات ملکی	۶
۳	تابوسازی گذشته	نگرش سنتی به وقایع گذشته‌گرایی افراطی	خاطره‌های پیشین، اختلاف‌های خانوادگی، کینه‌توزی مسائل پیشین، نگرش به باورهای سنتی، پشت‌هم‌گویی و گسترش اختلاف، افتخار به سنت‌های قدیمی	۴
۴	یادگیری عمومی شده نزاع	درگیری عمومیت یافته خشونت فرسایشی روتین	تجربه نزاع، تعدد نزاع و درگیری، مشاهده نزاع و مشارکت، تمایل به حمل سلاح، از بین رفتن قبح نزاع، ترس و آمادگی دائمی، پذیرش نزاع به عنوان بخشی از زندگی عادی و بدیهی شدن نزاع	۶
۵	سلطه فرهنگ پدرسالارانه	تعهد افراطی سنت‌ها اولویت سازی از مسائل ارزشی-ناموسی	مردانگی سنتی، مطیع خانواده و گروه بودن، تعهد بیش از حد به ارزش‌ها، تأکید بر ازدواج درون گروه، مسائل ناموسی	۵
۶	نفوذ گروه‌های قدرت طلب	نخبگان آتش‌بیار	تحریک‌گری نخبگان، تحریک جوانان توسط بزرگان، افکار سنتی بزرگان	۳
۷	نبود کنترل رسمی	پیشگیری نهادی ناقص اداره‌شدن غیررسمی امور	ناتوانی مراجع قضایی، طولانی شدن فرایند رسمی حل، نارضایتی از عملکردها، ترس از ادارات، عملکرد ضعیف شورا، ناکارآمدی مدیران و نهادی	۴
۸	ناکامی مدیریت سنتی محلی	عملکرد ناقص مدیریت محلی مدیریت محلی طایفه‌گرا	بی‌اعتمادی به شوراها، طایفه‌گرایی در انتخابات، عملکرد ضعیف شورا، بومی نبودن اعضای شورا، رقابت سیاسی طوایف	۳
۹	محرومیت اجتماعی-اقتصادی	چالش‌های اجتماعی نارسایی اقتصادی	فقر، اعتیاد، بیکاری، عدم برابری فرصت، احساس بی‌عدالتی اجتماعی، گسترش مهاجرت، آگاهی از محرومیت، عدم تمایل به سرمایه‌گذاری، ناکامی اجتماعی، انزوای اجتماعی، کاهش مشارکت اجتماعی	۵
۱۰	سرمایه اجتماعی درون گروه، طایفه‌گرایی قومیتی	نگرش طایفه‌محور رفتار طایفه‌محور جمع‌گرایی عمودی	زیست عشیره‌ای، نگاه درون‌گروهی، تعصبات طایفه‌ای، رابطه قوم‌و خویش‌گرایی، حل نزاع به نفع طایفه	۱۲

به‌منظور ارزشیابی نتایج صورت‌بندی شده، مفاهیم را در اختیار یک فرد خبره قرار دادیم تا میزان توافق و اجماع مقوله‌بندی‌ها را از طریق شاخص کاپا برآورد کنیم. ضریب کاپا^۱ یک آماره است که برای اندازه‌گیری میزان توافق بین دو روش یا دو ارزیاب استفاده می‌شود. این ضریب معمولاً برای ارزیابی توافق بین دو ارزیاب در مطالعات کیفیت داده‌ها استفاده می‌شود. مقدار این شاخص بین یک و منفی یک متغیر است. هر چقدر کاپای به‌دست‌آمده به یک نزدیک‌تر باشد، توافق بیشتری بین دو ارزیاب وجود داشته است (محقر و همکاران، ۱۳۹۲).

جدول ۵. مقدار ضریب کاپا

		مقدار	انحراف معیار	عدد تی	سطح معنی‌داری
ضریب توافق	کاپا	۰/۷۵۶	۰/۱۴۳	۵/۴۷۲	۰/۰۰۰
تعداد مقوله‌ها		۱۰			

در پژوهش حاضر، با توجه به جدول ۵ سطح معناداری ۰/۰۰۰ و مقدار کاپا ۰/۷۵۶ به‌دست آمد. این مقدار به یک نزدیک است که نشانگر توافق عالی بین دو ارزیاب است.

۲-۵. تشریح عوامل غالب نزاع‌های جمعی

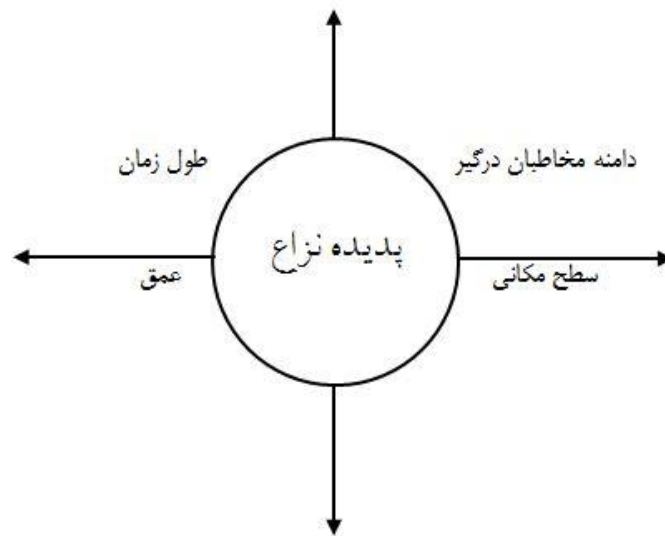
با تحلیل مفاهیم کدگذاری شده و مقوله‌های مستخرج از آن می‌توان به شناختی از بستر و عوامل غالب نزاع‌های دسته‌جمعی در جامعه ایران و همچنین سنخ‌شناسی آن مبتنی بر بافت محیطی-اجتماعی ایران رسید. علل و عوامل غالب نزاع‌های دسته‌جمعی در جامعه ایران حول محور اصلی طایفه‌گرایی و جمع‌گرایی عمودی، کمیابی و چالش منابع، چالش‌های حقوق و مالکیت و یادگیری عمومی نزاع بوده است. از بین این عوامل، عامل طایفه‌گرایی با توجه به بافت قومیت‌محور ایران، در تحلیل نهایی عامل فراگیرتری بوده است. عوامل نزاع در تحقیقاتی که در بافت اجتماعی-فرهنگی قومیت‌محور (مانند لرستان، ایلام، کهگیلویه و بویراحمد، اهواز، کردستان و بندرعباس) صورت گرفته، بیشتر حول محور ابعاد منفی سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، طایفه‌گرایی و خویشاوندمحوری بوده است. این زمینه‌های قومیت‌محور با زیرمقوله‌هایی از قبیل نگرش طایفه‌محور، رفتار طایفه‌محور و جمع‌گرایی عمودی شناسایی شدند که با فراوانی ۱۲ مورد، بیشترین تأثیر را در نزاع‌های دسته‌جمعی داشته‌اند. این مقوله‌ها همگی بیانگر نوعی از خاص‌گرایی قومیتی هستند که چالش قومیتی و خویشاوندی را تشدید کرده‌اند. دومین علل غالب نزاع‌ها با مقوله چالش منابع و فراوانی ۸ مورد صورت‌بندی شده است که زیرمقوله‌هایی از قبیل کمیابی منابع و رقابت بر سر آن‌ها وجه مشترک بسیاری از تحقیقات بوده است. اساساً در جامعه ایران، اجتماعات محلی به‌علت نوع زیست اجتماعی‌شان به‌شدت به محیط فیزیکی وابسته بوده‌اند. این وابستگی به محیط، ضامن بقای آن‌ها در طول تاریخ بوده است. تهدید منابع محیطی مانند آب، زمین کشاورزی و مراتع موجب ایجاد چالش‌ها و نزاع‌های متعددی بین گروه‌ها بوده است. این آسیب در تحقیقاتی که در اقلیم‌های خشک و کویری جامعه ایران (مانند اصفهان، کرمان، بیرجند، قم و یزد) انجام شده بیشتر مشاهده شده است. تحقیقاتی نیز در نواحی شمالی کشور در بافت شهری انجام شده‌اند که علل نزاع را در نابرابری‌ها و احساس محرومیت نسبی دانسته‌اند. سومین علل غالب نزاع در جامعه ایران با مقوله چالش حقوق و مالکیت و یادگیری عمومی نزاع هرکدام با فراوانی ۶ فراگیرترین مقوله‌ها در ایجاد نزاع‌های دسته‌جمعی بیشتر در مناطق شرقی و جنوب‌شرقی ایران بوده‌اند. مسائل

حقوق و مالکیت، حوزه‌ای مهم در عرصه نزاع‌ها بوده است. مشخص نبودن جغرافیای املاک، عدم انطباق سهم فرد با زمین، نبود سند اراضی، مدعی بودن سازمان منابع طبیعی، مشاع بودن زمین در اسناد و اختلافات ملکی از مفاهیم اساسی در این حوزه بوده که نقش بسزایی در تضاد اجتماعی محلی داشته است. عامل تأثیرگذار دیگر تحت عنوان یادگیری عمومی نزاع مقوله‌بندی شده است. یافته‌ها بیانگر آن است که تجربه نزاع، تعدد نزاع و درگیری، مشاهده نزاع و مشارکت، تمایل به حمل سلاح، از بین رفتن قبح نزاع، ناامنی، پذیرش نزاع به عنوان بخش زندگی، سبب بهنجارشدن این پدیده در بین کنشگران اجتماعی شده و همین عامل خود به مثابه مؤلفه‌ای در ایجاد نزاع عمل کرده است.

۳-۵. سطوح تحلیل نزاع‌های دسته‌جمعی

اساساً سطح تحلیل یا مدل تحلیل، نحوه تجسم و بازنمایی پدیده مورد بررسی است (پاملاجی، تنکارد، و لاسورا، ۱۳۸۷: ۱۳۳). سطوح تحلیل یا کانون‌یابی به قلمروی اشاره می‌کند که در آن، تبیین‌های مناسبی از پدیده‌ها انجام می‌شود. در مدل تحلیل، پدیده عبارت است از اتفاقات اجتماعی پیرامون که آثاری را به همراه دارد. پدیده در پژوهش‌های مورد نظر این نوشتار «نزاع‌های دسته‌جمعی» بوده است. نوع نگاه و بازنمایی این پدیده، سطح و الگوی تحلیل را نشان خواهد داد.

الف) توصیف: الگوی توصیفی پدیده در معنی شرح و چگونگی مسئله است. بعضاً توصیف را تبیین می‌نامند؛ درحالی‌که توصیف به تشریح وضع موجود یک پدیده اشاره می‌کند، رویدادها را به کمک واژه‌ها روشن می‌کند و به محقق کمک می‌کند تا مشاهده یک واقعیت و پدیده را به موارد گسترده‌تر تعمیم دهد (اسکیدمور، ۱۳۷۲: ۸۷). در این نوع الگوی تحلیل، صفات هریک از متغیرهای موجود تشریح می‌شود.

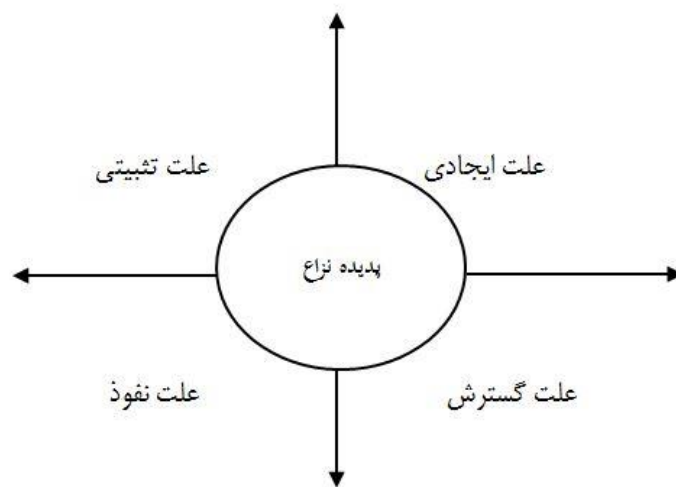

شکل ۱. مدل توصیف پدیده نزاع

پژوهش‌هایی که از سطح تحلیل توصیفی به پدیده نزاع‌های دسته‌جمعی نگاه کرده‌اند، صرفاً توصیفی از وضعیت نزاع جمعی ارائه داده‌اند. آن‌ها بیشتر به دنبال تشریح ارتباط متغیرهای زمینه‌ای از قبیل سن، جنس، تحصیلات، وضع تأهل و بافت‌های جغرافیایی با نزاع و ارائه نوعی گونه‌شناسی از نزاع‌های دسته‌جمعی در منطقه مورد بررسی بوده‌اند. شریعت‌پناهی و دانایی (۱۳۹۵) به ارزیابی و شناسایی نقاط جرم خیز در روستاها، مناطق و محله‌های شهری پرداخته‌اند. پژوهش دیگری توسط میرفردی، احمدی و صادق‌نیا (۱۳۹۰) انجام گرفته است. سطح تحلیل این پژوهش نیز توصیفی است. آن‌ها به دنبال توصیف میزان گرایش به نزاع‌های دسته‌جمعی در بین مردان ساکن در شهرستان بویراحمد و ارتباط آن با اعتماد اجتماعی، خویشاوندگرایی، پایگاه اقتصادی-اجتماعی و سن بوده‌اند. در همین طیف تحلیلی، میرفردی و صادق‌نیا (۱۳۹۱) گونه‌شناسی نزاع‌های دسته‌جمعی را در شهرستان بویراحمد بررسی کرده‌اند، در این پژوهش ماهیت و ویژگی‌های نزاع‌های دسته‌جمعی از نظر زمینه وقوع درگیری، تعداد شرکت‌کنندگان، محل و زمان درگیری، صدمات واردشده و سلاح‌های مورد استفاده افراد تشریح شده است.

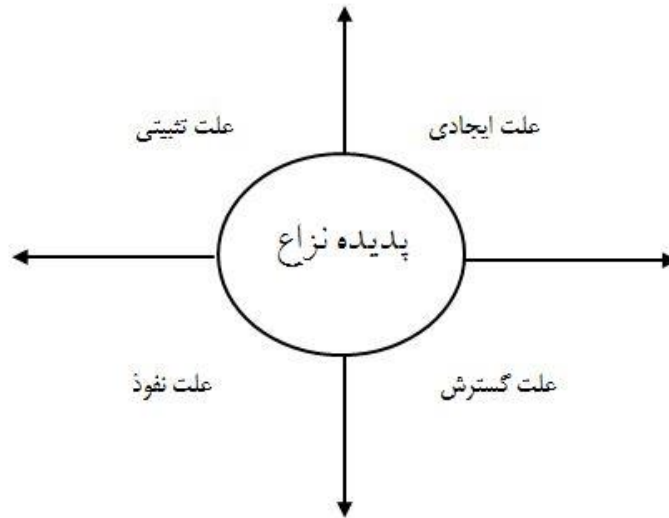
ب) تبیین: تبیین به دنبال پاسخگویی به سؤال «چرا» و درصدد علت‌یابی رخدادن پدیده اجتماعی مورد نظر است (پاتریک، ۱۳۷۶: ۱۹). بیش از ۶۰ درصد تحقیقات مرور شده با رویکرد کمی و ابزارها و شاخص‌های آماری به دنبال تبیین نزاع‌های دسته‌جمعی بوده‌اند. روش‌های این تحقیقات مانند روش‌هایی است که در تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای استفاده می‌شود و تماماً از روش‌های نمونه‌گیری احتمالی (تصادفی-خوشه‌ای) بهره گرفته‌اند.

پژوهشگران در این مطالعات با رد یا تأیید فرضیات به تأیید یا رد روابط همبستگی یا علی و معلولی اقدام کرده‌اند. در مقابل ۳۰ درصد تحقیقات با رویکرد کیفی به دنبال تبیین پدیده نزاع‌های دسته‌جمعی بوده‌اند (قاسم‌زاده، ۱۴۰۱؛ حیدری، ۱۴۰۰؛ پروانه، ۱۴۰۰؛ لک، ۱۳۹۷؛ امیدی، ۱۳۹۶؛ درویشی، ۱۳۹۴؛ احمدی اوندی، ۱۳۹۴؛ خزائی، ۱۳۹۱).

شکل ۲. مدل تبیین پدیده نزاع

پ) کنترلی و ترسیم آینده: تحلیل کیفی در سه سطح و بعد شدنی است: توصیف، تبیین و تفسیر در راستای ترسیم آینده (ساعی، ۱۳۸۷: ۱۴۱). تحقیقاتی که وارد سطح تحلیل سوم شده‌اند، با توجه به ابعاد و یافته‌های توصیفی و تبیینی خود، به دنبال چگونگی مهار، کنترل و حتی در مواردی پیشگیری از آن بوده‌اند (لشکری و جعفری‌نیا، ۱۴۰۰؛ عشایری، جهانی و عباسی، ۱۳۹۶).

شکل ۳. مدل کنترلی پدیده نزاع

جدول ۶. سطوح تحلیل پدیده نزاع و یافته‌های آن

سطح تحلیل	یافته‌ها
توصیفی	<p>بافت محیطی نزاع بیشتر در روستا است.</p> <p>نزاع‌های جمعی در میان بافت عشایری بیشتر از روستایی است.</p> <p>نزاع‌های جمعی در میان اقوام و قومیت‌ها بیشتر است.</p> <p>تمایل به نزاع در بین مردان بیشتر است.</p> <p>بیشتر نزاع‌ها حول مسائل ملکی، زراعی و مراتع رخ می‌دهد. بعد از آن مسائل مالی، اختلافات خانوادگی و ناموسی بیشترین علت نزاع‌ها بوده است.</p> <p>صورت قتل در نزاع‌ها حدود ۲۰ درصد است.</p> <p>محدوده سنی نزاع‌ها در جامعه ایران زیر ۳۰ سال بوده است.</p> <p>اکثر نزاع‌ها در طبقه اجتماعی‌ای که دارای وضعیت مالی نامناسبی بوده رخ داده است.</p> <p>تحصیلات بیش از ۹۰ درصد افراد درگیر در نزاع زیردیپلم بوده است.</p>
تبیین	<p>زندگی ایلی و طایفه‌ای عصبیت‌محور.</p> <p>تجربه عینی درگیری.</p> <p>نبود حاکمیت قانون و مقررات.</p> <p>وجود دسته‌ها و گروه‌های متمایز اجتماعی.</p> <p>وجود آسیب‌های و چالش‌های اجتماعی.</p>

سطح تحلیل	یافته‌ها
	<p>گسیختگی خانوادگی. اختلافات ملکی و اختلافات متأثر از ارث. تعصبات قبیله‌ای و ناموسی. کارکرد نامناسب بعضی سازمان‌ها و نهادها. مسائل و تعصبات سیاسی و انتخاباتی در محله‌ها. چندهمسری. انسجام اجتماعی نیرومند در سطح قبیله و طایفه. هویت قومی تشدیدشده. خویشاوندمحوری تشدیدشده. رقابت بر سر منابع کمیاب مانند زمین و مرتع و آب. فقر و محرومیت.</p>
کنترلی و ترسیم آینده	<p>مؤثرتر بودن راهکارهای عدالت ترمیمی در تقابل با عدالت کیفری؛ ابزارهای عدالت کیفری مانند اعتماد اجتماعی کاهش یافته، عینیت و آمریت و واسطه‌گری قضایی. بازگشت به سازوکارهای عدالت ترمیمی یا اجتماع‌محوری؛ مؤلفه‌های این سازوکار عبارت‌اند از: گفتگو، تصمیم‌گیری بر مبنای اعتماد اجتماعی، مشارکت، آینده‌نگری در مقابل جبران خسارت، میانجی‌گری و داوطلبانه‌بودن. تقویت ظرفیت‌های بزرگان برای نقش‌آفرینی بیشتر از طریق جلسات، شناسایی معتمدان. تقویت تعاملات و روابط اجتماعی عام در مقابل خاص‌گرایی در روابط؛ افزایش سرمایه اجتماعی برون‌گروهی. توسعه ظرفیت‌های اشتغال‌زایی به‌ویژه در بخش کشاورزی و دامداری و زنبورداری. اتخاذ تصمیماتی در جهت صدور اسناد معتبر برای اراضی به‌منظور جلوگیری از کشمکش. توجه به مؤلفه‌ها و آموزه‌های دینی برای همبستگی.</p>

۶. بحث و نتیجه‌گیری

نزاع دسته‌جمعی یکی از چالش‌ها و مسائل دامنه‌دار اجتماعی است که تاکنون در اجتماعات محلی به اشکال و دلایل گوناگون دیده شده است. نزاع دسته‌جمعی، نوعی از درگیری یا کشمکش گروهی است که به دلایل فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی عمدتاً بین گروه‌های یک اجتماع محلی رخ می‌دهد. مسئله پژوهش حاضر واکاوی بسترهای شکل‌گیری و علل غالب نزاع‌های دسته‌جمعی در جامعه ایران بود. برای مطالعه دقیق این مسئله، مطالعات در زمینه نزاع‌های صورت‌گرفته از حیث سطوح تحلیل بررسی شدند. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد مطالعه نزاع‌های دسته‌جمعی در سه سطح است. دسته اول با اتکا به رویکرد توصیف‌محور به دنبال مطالعه نزاع‌های جمعی در پرتو ایده‌های مقایسه‌ای با ادبیات متغیرمحور بوده‌اند. این تحقیقات نزاع‌های دسته‌جمعی را متغیر وابسته دانسته‌اند و به دنبال ارتباط متغیرهای مستقل زمینه‌ای مانند سن، جنس، تحصیلات و منطقه جغرافیایی با میزان گرایش به نزاع‌های دسته‌جمعی بوده‌اند. یافته‌های این دسته از تحقیقات نشان می‌دهد نزاع‌ها به‌شدت موقعیت‌مند و متکی بر بافت بوده‌اند. بدین معنا که در بین اقوام و قومیت‌ها و عشایر بسیار بیشتر رخ می‌دهد. حتی در بین بعضی قومیت‌ها بیشتر پیش می‌آید. بعد از آن در بین روستائینان و سپس در محیط‌های شهری مشاهده شده است. دسته دوم تحقیقات با اتکا به رویکرد تبیین‌محور به دنبال تئوریزه کردن علل و عوامل این آسیب اجتماعی بوده‌اند. نتایج آن‌ها نشان می‌دهد ذات زندگی طایفه‌ای و ایلی که مبتنی بر انسجام اجتماعی عصبیت‌محور، هویت‌های قومی تشدید شده، خویشاوندمحوری درون‌گروهی و نبود حاکمیت قانون و مقررات است، همواره مستعد ایجاد و گسترش نزاع‌های دسته‌جمعی بوده‌اند. از سوی دیگر عواملی مانند دسته‌ها و گروه‌های متمایز اجتماعی، وجود آسیب‌ها

و چالش‌های اجتماعی و محیطی مانند فقر و بیکاری و کمبود منابع، مراتع، زمین و اختلافات ملکی، کژکارکردی بعضی نهادها و سازمان‌ها و مسائل و تعصبات سیاسی و انتخاباتی، مؤلفه‌ای در ایجاد و تشدید نزاع‌ها بوده است. دسته سوم تحقیقات به دنبال کنترل این آسیب و راهکارهایی برای آینده بوده‌اند. این راهکارها شامل مجموعه‌ای از اقدامات و روندهای ساختاری و اجتماعی-قانونی است. اقدامات ساختاری و زیرساختی از قبیل توسعه زیرساخت‌های اشتغال و صدور اسناد ملکی معتبر بوده است. راهکارهای اجتماعی-قانونی بیشتر متکی بر اتخاذ سیاست‌های عدالت ترمیمی است.

اگرچه امروزه پدیده‌های اجتماعی را نمی‌توان به شکل تک‌علتی تبیین کرد، می‌توان مجموعه علل را تبیین کرد. فراترکیب حاضر و تفسیر آن نشان می‌دهد علل و عوامل غالب نزاع‌های دسته‌جمعی در جامعه ایران حول چهار محور اصلی طایفه‌گرایی و جمع‌گرایی عمودی، چالش منابع و چالش‌های حقوق و مالکیت و یادگیری عمومی نزاع بوده است. همچنین می‌توان این عوامل را با توجه به بافت جغرافیایی-اقليمی ایران صورت‌بندی کرد. علل نزاع در محیط‌هایی که دارای اقلیم خشک هستند و در مرکز و شرق ایران واقع شده‌اند، بیشتر حول محور عوامل محیطی-ساختاری و محدودیت‌های ناشی از آن مانند مسئله آب، مرتع، زمین کشاورزی و رقابت‌ها بر سر آن بوده است. اما در غرب و جنوب غرب که پهنه وسیع تنوع فرهنگی و خرده‌فرهنگ‌ها را شاهد هستیم، نزاع بیشتر به علل اجتماعی-فرهنگی رخ داده است. عوامل جامعه‌شناختی ایجاد نزاع‌های دسته‌جمعی در این بستر شامل جمع‌گرایی عمودی، همبستگی و سرمایه اجتماعی درون گروه و نبود نظارت اجتماعی سنتی بوده است. البته طبیعی می‌نماید که جامعه ایران با تنوعی از قومیت‌ها و حکومت‌های قومیتی همواره در معرض این آسیب اجتماعی باشد. نتایج فراترکیب ما نشان می‌دهد تحقیقاتی که در محیط‌های شهری مانند نواحی شمالی کشور نیز انجام گرفته، همچنان با این آسیب روبه‌رو بوده‌اند. در محیط‌های شهری، این پدیده در غالب ناهماهنگی‌های فضایی، نبود امکانات تفریحی و حاشیه‌نشینی صورت‌بندی شده است. این تحقیقات، حاشیه‌نشینی و آسیب‌های آن را در بروز پدیده نزاع و خشونت مؤثر دانسته‌اند. علت فراگیر دیگر در ایجاد نزاع‌های دسته‌جمعی در جامعه ایران، مؤلفه‌های حقوق و مالکیت و یادگیری اجتماعی نزاع است. چالش‌های مالکیت زمین‌های کشاورزی و مراتع همواره نقشی اساسی در درگیری‌های گروهی عشایری-روستایی داشته است. مشاهده نزاع و درگیری و دردسترس بودن تجربیات و ابزارهای آن نیز عامل تأثیرگذار دیگری در ایجاد نزاع بوده است. این قسم از علل نزاع بیشتر در نواحی شرق و جنوب شرق مشاهده شده است. نزاع دسته‌جمعی، آسیب اجتماعی‌ای ریشه‌دار است که در دوران حاضر به اشکال مختلف و در عرصه‌های گوناگون خودنمایی می‌کند. اجتماعات خرده‌فرهنگ‌پرور بیشترین آسیب را از این پدیده دیده‌اند. اساساً نگاه‌های خاص‌گرا و طایفه‌مدار به‌مثابه مؤلفه‌ای که در فرایند سرمایه اجتماعی کژکارکردی ایجاد می‌کند، در جامعه ایران تأثیرگذار بوده است. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد این عامل، نقش اساسی در بروز این پدیده داشته است.

مأخذ مقاله: مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان «مطالعه جامعه‌شناختی نزاع‌ها و رقابت‌های محلی و اثرات آن بر توسعه اجتماع محلی؛ مورد مطالعه: روستای باغ خواص و علی‌آباد قشقایی‌ها از توابع شهرستان ورامین»، گروه توسعه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران. در این مقاله تعارض منافی وجود ندارد.

منابع

- اسکیدمور، ویلیام (۱۳۷۲). *تفکر نظری در جامعه‌شناسی*. ترجمه علی محمد حاضری و همکاران. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- احمدی، یعقوب، و ادهمی، جمال (۱۳۹۷). مطالعه جامعه‌شناختی نزاع‌های خیابانی (بررسی افراد درگیر نزاع در شهر سنج). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱۲ (۳)، ۳۰-۵. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.20083653.1397.12.0.7.9>
- احمدی اوندی، ذوالفقار (۱۳۹۴). مطالعه کیفی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر شکل‌گیری نزاع‌های دسته‌جمعی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- افشانی، علیرضا، و کریمی منجرمویی، یزدان (۱۳۹۷). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر گرایش به نزاع دسته‌جمعی در شهر لردگان. *نشریه انتظام اجتماعی*، ۱۰ (۱)، ۴۹-۷۰.
- افشانی، علیرضا، و نوایی، سعید (۱۳۹۴). بررسی پدیده نزاع در یزد. *پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی*، ۱ (۹)، ۷۹-۹۴.
- امیدی، مژگان (۱۳۹۶). مطالعه جامعه‌شناختی پدیده نزاع در شهرستان کوه‌دشت با روش زمینه‌ای. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه خوارزمی.
- محموداوغلی، رضا، و اصغری نیاری، یعسوب (۱۳۹۵). عوامل مؤثر بر خشونت سیاسی زاهدان. *فصلنامه پژوهش راهبردی سیاست*، ۲۱ (۵۱)، ۷۳-۹۶. <https://doi.org/10.22054/qps.2017.1158.1023>
- بیرو، آلن (۱۳۷۵). *فرهنگ علوم اجتماعی*. ترجمه باقر ساروخانی. تهران: کیهان.
- مک‌نیل، پاتریک (۱۳۷۶). *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: آگه.
- شومیکر، پاملا جی.، تنکارد، جیمز ویلیام، و لاسورا، دومینک ال. (۱۳۸۷). *نظریه‌سازی در علوم اجتماعی*. ترجمه محمد عبداللهی. تهران: جامعه‌شناسان.
- ساعی، علی (۱۳۸۷). *روش تحقیق در علوم اجتماعی با رهیافت عقلانیت انتقادی*. تهران: سمت.
- پروانه، سجاد (۱۳۹۹). مطالعه جامعه‌شناختی پدیده نزاع در شهرستان گیلانغرب با روش زمینه‌ای. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده علوم انسانی دانشگاه آیت‌الله بروجردی.
- پنجستونی، بهرام (۱۳۹۵). بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و نزاع و درگیری‌های فردی در بین جوانان شهر ایلام. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه پیام نور تهران.
- تامرادی، حسین (۱۳۹۷). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر نزاع دسته‌جمعی. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی دانشگاه شهید چمران اهواز.
- تریاندیس، هری چارا لامبوس (۱۳۸۸). *فرهنگ و رفتار اجتماعی*. ترجمه نصرت فتی. تهران: رسانش.
- جعفری‌مقدم، حسن (۱۴۰۲). بررسی عوامل اجتماعی نزاع فردی در شهر بیرجند. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- چمتویی، علی (۱۴۰۲). *اتیولوژی اجتماعی-فضایی نزاع و درگیری در رشت*. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه گیلان.
- چیتامبار، جان‌بندیک سیوپراکاش (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی روستایی (با تأکید بر جامعه‌شناسی روستایی)*. ترجمه احمد حجاران و مصطفی ازکیا. تهران: نشرنی.
- حیدری، علی (۱۴۰۰). مطالعه جامعه‌شناختی ریشه‌های فرهنگی و اجتماعی گرایش و اقدام به خشونت و نزاع در شهرستان‌های لک‌نشین لرستان. رساله دکتری. دانشکده علوم انسانی دانشگاه خوارزمی.

- حسین‌زاده، علی حسین، نواح، عبدالرضا، و عنبری، علی (۱۳۹۰). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر میزان گرایش به نزاع جمعی شهر اهواز. *نشریه دانش انتظامی*، ۱۳(۲)، ۱۹۱-۲۲۵.
- درویشی، زهرا (۱۳۹۴). مطالعه ریشه‌ها و پیامدهای وقوع نزاع دسته‌جمعی. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده علوم اجتماعی. دانشگاه تهران.
- ساروخانی، باقر (۱۳۹۲). *درآمدی بر دایره المعارف علوم اجتماعی*. تهران: دانشگاه تهران.
- سقزچی، مصطفی (۱۳۹۵). بررسی گرایش به نزاع فردی و جمعی و عوامل اجتماعی مرتبط با آن (شهروندان بالای ۱۵ سال شهر اردبیل). *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده حقوق و علوم اجتماعی. دانشگاه تبریز.
- شریعت‌پناهی، مجید، و دانایی، علی (۱۳۹۵). مکان‌یابی نزاع‌های دسته‌جمعی در استان کهگیلویه و بویراحمد با استفاده از GIS. *پژوهشنامه جغرافیای انتظامی*، ۴(۱۶)، ۲۹-۴۸. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.23833580.1395.1395.16.2.2>
- صدیق سروستانی، رحمت‌الله (۱۳۸۵). *آسیب‌شناسی اجتماعی*. تهران: سمت.
- صالحی، رضا (۱۳۸۶). *شناخت چالش‌ها و بحران‌های قومی*. تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- طالب، مهدی، و درویشی، زهرا (۱۳۹۸). ریشه‌یابی نزاع‌های دسته‌جمعی بین چند نسل (مورد مطالعه: جامعه روستایی امام‌زاده عبدالله از توابع شهرستان هندیجان - استان خوزستان). *دوفصلنامه توسعه محلی*، ۱۱(۲)، ۲۹۳-۳۱۲. <https://doi.org/10.22059/jrd.2000.76738>
- عشایری، طاهار (۱۳۹۱). مطالعه جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری نزاع‌های دسته‌جمعی روستایی. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده علوم اجتماعی. دانشگاه تهران.
- عشایری، طاهار، و هاشمی، حمید (۱۳۹۸). تبیین شکل‌گیری نزاع و درگیری دسته‌جمعی در اردبیل. *نشریه علمی انتظام اجتماعی*، ۱۱(۴)، ۴۷-۶۸.
- عشایری، طاهار، و عباسی، الهام (۱۳۹۶). تعیین عوامل مؤثر در شکل‌گیری نزاع دسته‌جمعی در فضای شهری (مشکین شهر). *پژوهشنامه جغرافیای انتظامی*، ۵(۱۹)، ۲۹-۶۰.
- عشایری، طاهار، و جهان‌پرور، طاهره (۱۴۰۲). مطالعه جامعه‌شناختی اثر طایفه‌گرایی بر نزاع جمعی، فراتحلیل پژوهش‌ها. *دوفصلنامه توسعه محلی*، ۱۵(۲۱)، ۱۹۷-۲۱۶. <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.352188.668778>
- قاسم‌زاده، شهریار (۱۴۰۰). بررسی علل وقوع نزاع‌های دسته‌جمعی و مسئولیت‌های کیفری ناشی از آن. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده علوم انسانی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل.
- رضازاده، اکبر، کرم‌زاده، اسماعیل، و بختیاری، تقی (۱۴۰۰). شناسایی پیامدهای امنیتی و انتظامی نزاع دسته‌جمعی در شهرستان میاندوآب. *فصلنامه پژوهش‌های دانش انتظامی*، ۳۳(۳)، ۱۱۶-۱۳۷. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.17359252.1400.23.3.5.3>
- کرمی، محمد (۱۳۹۶). بررسی تأثیر عوامل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بر وقوع نزاع دسته‌جمعی (شهر دهدشت). *فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی*، ۳(۳)، ۱۷۷-۱۸۸.
- کوزر، لوئیس ای.، و روزنبرگ، برنارد (۱۳۹۸). *نظریه‌های بنیادین جامعه‌شناسی*. ترجمه فرهنگ ارشاد. تهران: نشرنی.
- کیانی، مژده، و ژاله، میثم (۱۴۰۱). عوامل اجتماعی-خانوادگی نزاع فردی و دسته‌جمعی شهرستان خمینی‌شهر اصفهان. *مجله پژوهش‌های انتظامی-اجتماعی زنان و خانواده*، ۱۰(۲)، ۵۹۹-۶۲۲. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.23224274.1401.10.2.9.0>
- گل‌مردادی، روح‌الله (۱۳۹۳). بررسی جامعه‌شناختی گرایش به نزاع جمعی. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
- حیدری، محمد، اسلام‌پناه، نورعلی، و لشکری، علمدار (۱۳۸۶). عوامل مرتبط با مدیریت انتظامی نزاع‌های دسته‌جمعی در شهرستان کهگیلویه. *نشریه پژوهش‌های مدیریت انتظامی*، ۲(۴)، ۴۸۹-۵۰۰.
- لک، عظیم (۱۳۹۷). مطالعه کنش‌های واگرایی قومی در روستاهای همجوار الیگودرز و تأثیر آن بر توسعه اجتماع محلی. *رساله دکتری*. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- مسعودی، عباس، فتح‌اللهی، سیامک، و میرزایی، محمد (۱۳۹۳). تأثیر حاشیه‌نشینی بر نزاع، شهرستان قم. *فصلنامه انتظام اجتماعی*، ۸(۱)، ۵۷-۸۵.

مغانی رحیمی، بهنام (۱۳۹۴). بررسی عوامل مؤثر بر جرم نزاع در شهرستان‌های کرمان در سال ۱۳۹۳. *پژوهش‌های دانش انتظامی*، ۱۷(۳)، ۱۴۳-۱۶۴.

موسوی، حمید (۱۳۹۴). بررسی رابطه برخی از عوامل مؤثر برگرایش به نزاع‌های دسته‌جمعی در شهر دزفول. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. پردیس دانشگاهی دانشگاه شهید چمران اهواز.

محموداوغلی، رضا، و اصغری، یعسوب (۱۳۹۵). عوامل مؤثر بر خشونت سیاسی در زاهدان. *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۲۱(۵)، ۷۳-۹۶. می‌پر، پیتز (۱۳۶۸). *جامعه‌شناسی جنگ و ارتش*. ترجمه علی‌رضا ازغندی و محمدصادق مهدوی. تهران: قومس.

مصطفائی، فاطمه، و مهدوی، قادر (۱۳۹۵). مقایسه سبک‌های حل مسئله و ویژگی‌های شخصیتی نزاع‌گران دسته‌جمعی مراجعه‌کننده به مراجع انتظامی با افراد عادی. *فصلنامه پژوهش‌های دانش انتظامی*، ۱۸(۲)، ۱۱۳-۱۲۷.

میرفردی، اصغر، و صادق نیا، آسیه (۱۳۹۱). گونه‌شناسی نزاع‌های دسته‌جمعی در شهرستان بویراحمد. *نشریه انتظام اجتماعی*، ۴(۲)، ۴۱-۷۳. محقر، علی، جعفرنژاد، احمد، مدرس یزدی، محمد، و صادقی‌مقدم، محمدرضا (۱۳۹۲). ارائه الگوی جامع هماهنگی اطلاعاتی شبکه تأمین خودروسازی با استفاده از روش فراترکیب. *فصلنامه مدیریت فناوری اطلاعات*، ۵(۴)، ۱۶۱-۱۹۴.

<https://doi.org/10.22059/jitm.2013.36059>

نمکی، آزاد؛ فاضلی، محمد، و احمدی، یعقوب (۱۴۰۲). تضادهای قومی: تدوین یک شاخص جامع فرهنگی. *فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱۳(۱)، ۱۷-۳۳. <https://doi.org/10.22059/jisr.2024.369594.1468>

وبر، ماکس (۱۳۸۸). *مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی*. ترجمه احمد صدارتی. تهران: مرکز. باوری‌فر، مژده (۱۴۰۰). ارائه الگوی اثربخش تبلیغات در شبکه‌های اجتماعی با روش فراترکیب. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده مدیریت دانشگاه امام رضا.

Afshani, A., & Karimi Monjarmoei, Y. (2018). Investigating the social factors affecting the tendency to collective quarrel in Lordegan City. *Journal of Social Order*, 10(1), 49-70. (In Persian)

Afshani, A., & Navaei, Saeed. (2015). Investigating the conflict phenomenon in Yazd. *Strategic studies of security and social order*, 1(9), 79-94. (In Persian)

Ahmadi Ondi, Z. (2015). Qualitative study of social and cultural factors affecting the formation of mass conflicts. Master's thesis. Faculty of Social Sciences, University of Tehran. (In Persian)

Ashayeri, T., & Hashemi, H. (2019). Explaining the Formation of Collective Strife and Conflict in Ardabil Province. *Journal of Social Order*, 11(4), 47-68. (In Persian)

Ashayeri, T., & Jahanparvar, T. (2023). Sociological Study Of effect Of tribalism On communal Strife: Meta analysis of researchec. *Journal of Community of development*, 15(1). <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.352188.668778> (In Persian)

Ashayeri, T. (2012). A sociological study the factors influencing the forming of rural collective conflicts (clashes) and its consequences (Case study: Village Prikhan, Meshkinshahr city, Ardebil province). *Master's thesis*. Faculty of Social Science. University of Tehran. (In Persian)

Ashayeri, T., & Abbasi, E. (2017). Factors contributing to street fights in urban spaces (A case study of Meshkinshahr city). *The Journal of Disciplinary Geography*, 5(19), 46-76. <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.352188.668778> (In Persian)

Azam, M., & Hunjra, A. (2023). Role of ethnic conflicts, regularization and natural resource abundance in sustainable development. *Resources Policy*, 85(PartB). <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103936>

Birou, A. (1996). *Social Science Culture*. Translated by: B. Sarukhani. Tehran: Keyhan. (In Persian)

Chamtoy, A. (2022). Socio-spatial etiology of conflict in Rasht. *Master's thesis*. Faculty of Literature and Human Sciences, Gilan University. (In Persian)

- Cigdem, S. (2011). Scarcity-induced domestic conflict: examining the interactive effects of environmental scarcity and ethnic population pressure. *Civil War Journal*, 13(2), 122-140.
<http://dx.doi.org/10.1080/13698249.2011.576141>
- Colletta, N. J., & Cullen, M. L. (2000). *Violent conflict and the transformation of social capital: Lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala, and Somalia* (Vol. 795). World Bank Publications.
- Chitambar, J. (2006). *Introductory rural sociology; a synopsis of concepts and principles*. Translated by: A. Hajjarian & M. Azkia. Tehran: Ney. (In Persian)
- Feldman, J. M. (1984). Meta-Analysis: Cumulating Research Findings Across Studies. *Academy of Management. The Academy of Management Review* (pre-1986), 9(000001), 165. <https://doi.org/10.5465/amr.1984.4278138>
- Golmoradi, R. (2014). Sociological study of attitude into collective conflict. *Master's thesis*. Faculty of Humanities. Tarbiat Modares University. (In Persian)
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380. <https://doi.org/10.1086/225469>
- Ghasemzadeh, Sh. (2021). Investigating the causes of collective conflicts and the resulting criminal responsibilities. *Master's thesis*. Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Ardabil. (In Persian)
- Heydari, A. (2021). Sociological study of the cultural and social roots of violence and conflict in Lak cities of Lorestan. *PhD thesis*. Faculty of Humanities, Kharazmi University. (In Persian)
- Hosseinzadeh, A., & Nawah, A. (2011). Sociological investigation of factors affecting the tendency to group conflict (a case study of Ahvaz city). *Journal of Research Police Science*, 13(2), 191-225. (In Persian)
- Heydari, M., & Islam Panah, N. A., & Lashkari, A. (2007). Factors related to the police management of armed mass conflicts in the city of Kohkiluyeh. *The Scientific Journal of Police Management Studies Quarterly*, 2(4), 489-500. (In Persian)
- Jafari Moghaddam, H. (2023). Investigating the social factors of individual conflict in Birjand city. *Master's thesis*. Faculty of Education and Psychology, University of Sistan and Baluchestan. (In Persian)
- Kiaani, M., & Jaleh, M. (2021). Social-family factors of individual and collective conflict in Khomeinishahr, Isfahan City. *Journal of Policing and Social Studies of Women and Family*, 10(2), 599-622. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.23224274.1401.10.2.9.0> (In Persian)
- Karami, M. (2017). Investigating the impact of cultural, social, and economic factors on the occurrence of mass conflict (Dehdasht). *Social Science Studies Quarterly*, 3(3), 177-188. (In Persian)
- Coser, L. A., & Rosenberg, B. (2018). *Sociological theory: A book of reading*. Translated by: F. Ershad. Tehran: Ney. (In Persian)
- Lak, A. (2018). Divergent Actions in the neighboring village of Aligoodarz And their impact on local community development. *PhD thesis*. Faculty of Social Science, University of Tehran. (In Persian)
- Mahmoud Oghli, R., & Asghari, Y. (2017). Examine the effective factor on political violent. *Political Strategic Studies*, 21(5), 73-96. <https://doi.org/10.22054/qps.2017.1158.1023> (In Persian)
- Masoudi, A., Fathollahi, S., & Mirzaei, M. (2014). The effect on crime marginalization conflict. *Journal of Social Order Quarterly*, 6(3), 57-86. (In Persian)
- Mughani Rahimi, B. (2015). Investigating factors affecting the crime of fighting in the cities of Kerman province in 2014. *The Journal of Research in Police Science*, 17(3), 143-164. (In Persian)
- Meyer, P. (1989). *Kriegs und militar soziologie*. Translated by: A. R. Azghandi & M. S. Mahdavi. Tehran: Ghomess. (In Persian)
- Mousavi, H. (2015). Investigating the relationship of some factors affecting the tendency to group fights in Dezful city. *Master's thesis*. University campus of Chamran University. (In Persian)

- Mostafaie, F., & Mahdavi, G. (2016). Comparing the problem-solving styles and personality characteristics (Grey-Wilson) of group quarrelers referred to law enforcement agencies with ordinary people. *Journal of Research in Police Science*, 18(2), 113-127. (In Persian)
- Montalvo, J., & Reynal-Querol, M. (2005). Ethnic polarization, potential conflict, and civil wars. *American Economic Review*, 95(3), 796-816. <http://dx.doi.org/10.1257/0002828054201468>
- MirFardi, A., & Sadeghnia, A. (2012). Typology of mass conflicts in Boyer Ahmed city. *Journal of Social Order Quarterly*, 4(2), 41-73. (In Persian)
- Mohaghar, A., Jafaranejad, A., Modares Yazdi, M., & Sadeghi Moghadam, M. R. (2013). Presenting a comprehensive model of information coordination of automotive supply network using the metacombination method. *Journal of Information Technology Management*, 5(4), 161-194. <https://doi.org/10.22059/jitm.2013.36059> (In Persian)
- Mcneill, P. (1997). *Research Methods*. Translated by: M. Salasi. Tehran: Agah. (In Persian)
- Namaki, A., Fazeli, M., Ahmadi, Y. (2024). Ethnic Conflict: Developing a omprehensive culture index. *Quarterly of Social Science and Research In Iran*, 13(1), 17-33. <https://doi.org/10.22059/jjsr.2024.369594.1468> (In Persian)
- Omidi, M. (2017). Sociological study of the phenomenon of conflict in Kuhdasht city with the method of theoretical theory. *Master's thesis*. Faculty of Literature and Humanities. University of Kharazmi. (In Persian)
- Ofuoku, A., & Isife, B. (2009). Causes, effects, and resolution of farmers nomadic cattle herders conflict in Delta state. *International Journal of Sociology and Anthropology*, 1(2), 047-054. <http://dx.doi.org/10.13140/2.1.4114.4968>
- Shoemaker, P. J., Lasorsa, D. L., & Tankard, J. W. (2008). *How to build social science theories*. Translated by: M. Abdullahi. Tehran: Sociologists. (In Persian)
- Parvaneh, S. (2020). Sociological study of the conflict phenomenon in Gilangharb city with grounded theory method. *Master's thesis*. Faculty of Humanities. University of Ayatollah Boroujerdi. (In Persian)
- Panjsotouni, B. (2016). Investigating the relationship between social capital and personal conflicts among the youth of Ilam. *Master's thesis*. Faculty of Social Science. Payame Noor University. (In Persian)
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: The collapse and revival of American community. *Simon Schuster*.
- Rezazadeh, A., Kazamzadeh, E., & Bakhtiari, T. (2021). Identifying the security and law enforcement consequences of the mass conflict in Miandoab City. *The Journal of Research in Police Science*, 23(3), 116-137. <https://dori.net/dor/20.1001.1.17359252.1400.23.3.5.3> (In Persian)
- Saqezchi, M. (2015). Investigating the tendency to individual and collective conflict and social factors related to it (Citizens over 15 years of age in Ardabil). *Master's thesis*. Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz. (In Persian)
- Sandelowski, M., & Barroso, J. (2006). *Handbook for synthesizing qualitative research*. Springer Publishing Company.
- Saei, A. (2008). *Social science research method*. Tehran: Samt. (In Persian)
- Sarukhani, B. (2013). *Encyclopedia of social sciences*. Tehran: Keyhan. (In Persian)
- Shariatpanahi, M., & Danaee, A. (2017). Location of the mass struggles in Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad using GIS. *Journal of Disciplinary Geography*, 4(16), 29-48. <https://dori.net/dor/20.1001.1.23833580.1395.1395.16.2.2> (In Persian)
- Sedigh Sarvestani, R. (2006). *Social pathology*. Tehran: Samt. (In Persian)
- Salehi, R. (2007). *Recognizing ethnic challenges and crises*. Tehran: Strategic Research Institute. (In Persian)
- Skidmore, W. (1993). *Theoretical thinking in Sociology*. Translated by: M. A. Hazeri et al. Qom: Islamic Science and Culture Research Institute. (In Persian)
- Tamoradi, H. (2019). The sociological study of the factors affecting the mass struggle. *Master's thesis*. Faculty of Economics and Social Science. Chamran University. (In Persian)

- Taleb, M., & Darvishi, Z. (2019). The rooting of mass conflicts between generations (Case study: Rural community of Emamzadeh Abdullah, Hendijan, Khuzestan Province). *Journal of Community Development*, 11(2), 293-312. <https://doi.org/10.22059/jrd.2000.76738> (In Persian)
- Triandis, H. C. L. (2009). *Culture And Social Behavior*. Translate by: N. Fata. Tehran: Rasanesh. (In Persian)
- Ahmadi, Y., & Adhami, J. (2019). The sociological study of street quarrel in Sanandaj City. *Journal of Iranian Social Studies*, 12(3), 5-30. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.20083653.1397.12.0.7.9> (In Persian)
- Weber, M. (2009). *Basic Concepts in Sociology*. Translated by: A. Sedarati. Tehran: Markaz. (In Persian)
- Yavari Far, M. (2021). Providing an effective model of advertising in social networks with the hybrid method. *Master's thesis*. Faculty of Management, Imam Reza University. (In Persian)
- Darvishi, Z. (2015). Studying the origins and consequences of mass conflict. *Master's thesis*. Faculty of Social Sciences, University of Tehran. (In Persian)